

Andrzej F. Dziuba

"Mother of God. Representations of the Virgin in Byzantine art", red. Maria Vassilaki, Milano 2000 : [recenzja]

Collectanea Theologica 75/1, 245-250

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

gii wiedzy. Teksty takie są dość liczne i bogate, choć nie tworzą jeszcze systemu. Autorka wskazuje też, że chodzi o socjologię wiedzy w sensie nowszym, „mocnym”, „nieklasycznym”, to znaczy uznającą nieuniknione wzajemne powiązanie między wiedzą a relacjami społecznymi między ludźmi, a nie tylko odkrywającą pewne deformacje poznania wynikłe z sytuacji społecznej.

Wypowiedzi Biblii o poznaniu były odczytywane w kontekście teologicznym (normatywnie) i filozoficznym (ocena możliwości poznawczych człowieka), jednak zaprezentowane w książce spojrzenie okazało się świeże i to nie tylko w perspektywie badań nad dziejami socjologii. Również biblista może skorzystać z naświetlenia w ten sposób tekstów biblijnych i powiązania ich z innym. Przytoczmy przykładowo niektóre występujące w książce teksty (w kolejności omawiania): J 8,32; Jr 24,7; Rdz 3,4-7.22; Mdr 13,5; Iz 55,8n.; Hi 12,13; Koh 8,17; Iz 29,15n.; 1 Kor 8,1; 1 Kor 13; J 8,15; Ps 139,4-6; Iz 55,11; Jr 23,29; Ps 12,5; Rdz 11,1-9; Jk 3,5-10; Pwt 19,15; Jk 5,12; Mt 7,3; Łk 12,57; Iz 6,9n.; Wj 5,9; Ga 1,11; Mt 12,25; 2 Tm 2,23; Pwt 4,5-6; prolog Syr. Mimo że autorka nie ma przygotowania specjalistycznego w tej dziedzinie, w ramach swojego zamierzenia poprawnie posłużyła się warsztatem biblijnym, korzystając z konsultacji specjalistów.

Książka nie uniknęła jednak pewnych ograniczeń pod tym względem. Przede wszystkim traktuje ona teksty biblijne jako pewną całość, nie zajmując się ich kolejnością. Można to usprawiedliwić tym, że wszystkie one są odległe czasowo od dzisiejszej socjologii wiedzy, jak też tym, że Biblia oddziaływała w historii jako kanon, jedna książka. Niemniej jednak ujęcie historyczne, diachroniczne mogłoby w wielu miejscach uzupełnić stosowaną w książce synchroniczną metodę lektury. Biblista mógłby też w wielu miejscach poszerzyć objaśnienia tekstu i zaproponować literaturę pomocniczą wykraczającą poza pozycje podręcznikowe, a czasami dodać biblijne i pozabiblijne teksty paralelne. Zauważmy wreszcie, że korzystanie z książki bardzo by ułatwił, nieobecny niestety, indeks miejsc biblijnych.

Michał Wojciechowski, Olsztyn

Maria VASSILAKI (red.), *Mother of God. Representations of the Virgin in Byzantine Art*, Skira, Milano 2000, ss. 531.

Szczególnym wyrazem w chrześcijaństwie jest bez wątpienia jego autentyczne przeżywanie w życiu indywidualnym i społecznym, a z innej strony i dzielenie się nim z innymi jako niezwykle bogatą rzeczywistością życia. Przybiera ona oczywiście także przejawy, które oznaczają również formy sztuki religijnej i sakralnej. To zróżnicowane formy, techniki czy bogactwo tematyczne, to m.in. obrazy, rzeźby,

mozaiki, monety, medale, ceramika czy hafty, tworzone w wielu miejscach i przez różnych artystów. Na przestrzeni dziejów jawi się niezwykle jej bogactwo, co więcej, stała się ona wręcz twórczą inspiracją dla nowych poszukiwań wyrazu artystycznego, a więc stanęła w służbie dla całej sztuki.

Tematem szczególnie ulubionym w sztuce chrześcijańskiej jest Najświętsza Maryja Pana. Jej wyobrażenia jawią się przede wszystkim łącznie z Jezusem Chrystusem czy różnymi świętymi oraz w bardziej rozbudowanych scenach, ale są także bardzo liczne samodzielne. Przy okazji artystycznych wyrazów stworzono bardzo wiele interesujących oraz monumentalnych dzieł, które stanowią także znaczące etapy w całym uprawianiu oraz rozumieniu sztuki i jej rozwoju. To jednak przede wszystkim wręcz niewyczerpane bogactwo przekazu artystycznego różnorodnych treści mariologicznych, choć zazwyczaj związanych z macierzyństwem i czasem bezpośrednio po narodzeniu Jezusa.

Szczególnie bogata jest w tym względzie cała wschodnia tradycja chrześcijańska, i to niezależnie od jej zróżnicowanych nurtów. Maryja szczególnie była tematem refleksji artystycznej inspirowanej wiarą oraz tradycją. Zwłaszcza jednak szczególnie prawda Theotokos inspirowała wielu artystów i pozwalała im na wyjątkowe osiągnięcia sztuki sakralnej. To przez wieki rozwijająca się systematycznie mariologia wyzwalała ciągle nowe poszukiwania, których owocem było tak wielkie dziedzictwo sztuki poświęcone Matce Boga. Ten trudny, m.in. z racji skąpości zapisów biblijnych, temat był miejscem niezwyklej refleksji ostatecznie poświęconej nie tylko mariologii, ale całej teologii zbawienia, w której ma ona swe określone miejsce.

Tej tematyce została poświęcona monumentalna wystawa zorganizowana w Benaki Museum w Atenach 20 X 2000-20 I 2001 pod ogólnym tytułem *Matka Boga – Theotokos*. Na czele komitetu honorowego stanął Bartłomiej I, ekumeniczny patriarcha Konstantynopola i K. Sefanopoulos, prezydent Grecji, co już świadczy o randze przedsięwzięcia artystycznego oraz jego wyrazie ideowym.

Całość książki otwiera spis i prezentacja Komitetu honorowego wraz z informacjami naukowymi o poszczególnych jego członkach (s. V). Z kolei zamieszczono wstęp pióra T. Pangalos, ministra kultury Grecji (s. VII-IX) oraz wykaz głównych sponsorów (s. X). Kolejne dwa wstępy przygotowali Y. S. Costopoulos, przewodniczący J. F. Costopoulos Foundation (s. XI) i E. Martigopoulos, dyrektor COSMOTE. S.A. (s. XIII).

Ważne jest podstawowe słowo wstępne pióra A. Delivorrias, dyrektora generalnego Benaki Museum (s. XV-XVI) oraz swoista przedmowa techniczna M. Vassilaki, kuratora wystawy (s. XVII-XVIII).

Z kolei podano podziękowania (s. XIX-XX) i wskazano na wypożyczone obiekty (s. XXI). Wreszcie zaprezentowano schematycznie autorów poszczególnych tekstów zamieszczonych w katalogu (s. XXII).

Już sam schematyczny spis treści katalogu wskazuje na szerokie bogactwo podjętej tematyki i jednocześnie rozmach refleksji wokół sztuki poświęconej prawdzie macierzyństwa Bożego Maryi (s. XXIII). Całość książki składa się z trzech części, a te z kolei podzielone zostały na mniejsze opracowania, dotyczy to zwłaszcza dwóch pierwszych.

Część pierwsza nosi tytuł: *Kult i teologia Dziewicy* (s. 1-76). Otwiera go tekst A. Cameron *Wczesny kult Dziewicy* (s. 3-15). Z kolei C. Mango omawia temat *Konstantynopol jako Theotokoupolis* (s. 17-25). N. Tisironis ukazuje miejsce Matki Bożej we wczesnej kontrowersji ikonoklastycznej (s. 27-39). Natomiast I. Kalavrezou zajmuje się materialnymi elementami Dziewicy (s. 41-45). A. Lidov omawia interesujące zagadnienie cudownych ikony Matki Bożej (s. 47-57). Dobrze się stało, że S. Agourisis podejmuje zagadnienie *Dziewica Maryja w tekstach Ewangelii* (s. 59-65). Wreszcie w ostatnim punkcie tej części I. Karavidopoulos wskazuje na informacje odnoszące się do Dziewicy Maryi występujące w późniejszych ewangeljach apokryficznych (s. 67-76).

Wyobrażenia Dziewicy to tytuł drugiej, o wiele obszerniejszej części prezentowanego katalogu (s. 77-249). Najpierw M. Bacci wskazuje na wyobrażenie Maryi namalowane pędzlem ewangelisty Łukasza (s. 79-89). Natomiast R. Cormack ukazuje temat *Matka Boga w mozaikach absyd* (s. 91-105). Dość obszerne jest opracowanie tego samego autora *Matka Boga w mozaikach Hagia Sophia w Konstantynopolu* (s. 107-123). E. Tsigaridas zajmuje się wyobrażeniami Matki Boga w malowidłach ściennych (s. 125-137), a Ch. Baltoyanni Jej wyrazami w przenośnych ikonach (s. 139-153). Dalsze artykuły prezentują Matkę Boga w manuskryptach iluminowanych (s. 155-165), kości słoniowej (s. 167-175), emalii (s. 177-183) i w talku (s. 185-193). To odpowiednio w kolejności następujący autorzy tych tekstów: N. Sevchenko, A. Cutler, D. Buckton i I. Kalavrezou. Matką Boga w dziełach z metalu, a zwłaszcza srebrze stołowym zajmuje się M. Mundell Mango (s. 195-207), a V. Penna przedstawia tekst *Matka Boga na monetach i ołowianych pieczęciach* (s. 209-217). M.-H. Rutschowscaya zajmuje się obrazem *Matka Boga w tekstyliach koptyjskich* (s. 219-225). Natomiast A. Yeroulanou podejmuje temat *Matka Boga w jubilerstwie* (s. 227-235), a w ostatnim bloku K. Loverdou-Tsigarida omawia *Matka Boga w rzeźbie* (s. 237-249).

Część trzecia poświęcona jest wprost podstawowej kwestii tej publikacji, czyli zawiera *Katalog* (s. 251-492). Składa się na niego sześć specjalnych sekcji. Pierwsza z nich nosi tytuł *Wczesne przedstawienia Matki Boga* i opracowana jest przez Ch. Barber (s. 253-275). To prezentacja dziewięciu dzieł zaprezentowanych w omawianej wystawie. Kolejna sekcja nosi tytuł *Kult Matki Boga w prywatności*, którą opracował H. Maguire i odnosi się do kolejnych dwudziestu dzieł (s. 279-321).

Sekcja trzecia nosi tytuł *Matka Boga w sferze publicznej* i przygotowana została przez A. Weyl Carr, a jest prezentacją dzieł o numeracji: 31-53 w ramach omawianej wystawy (s. 325-369). W kolejnej sekcji Ch. Angelidi i T. Papamastorakis omówili temat czci dla Dziewicy jako Hodegetria i klasztor Hodegon (s. 373-421). Po tych dziełach skatalogowanych jako 54-66 V. Pace w kolejnej sekcji ukazuje temat *Między Wschodem i Zachodem* (s. 425-338). Te dzieła stanowią pozycje o numerach 67-73. W ostatniej sekcji M. Vassilaki i N. Tsironis ukazali *Przedstawienia Dziewicy i jej związku z męką Chrystusa* (s. 453-492). To ostatni blok proponowanych dzieł o numerach 74-86.

Całość książki zamyka bibliografia (s. 495-516), glosariusz (s. 517-518), indeks (s. 519-529) i specjalna fotografia (s. 531).

Podana na końcu dzieła wręcz monumentalna bibliografia zestawiona przez P. Kanaari daje wyjątkowo kompetentny przegląd literatury odnoszącej się do tematu wystawy. Na jej początku podano specjalny wykaz skrótów zastosowanych w zestawieniu (s. 495-496).

Interesujący indeks nie obejmuje jednak bibliografii.

Przy każdym eksponacie reprodukowanym w omawianym dziele podano autora opracowanego hasła katalogowego, miejsce i ostatnią konserwację, ostatnią wystawę i literaturę na jego temat. Choć nie zawsze wszystkie te elementy są konsekwentnie podawane (s. 446, 483).

W sumie w całej pracy przedstawiono 228 reprodukcji, które niekiedy obejmują całe strony. Czasami są publikowane także kilkakrotnie w szczegółowych fragmentach, aby jeszcze bardziej wizualnie przybliżyć szczegółowe kwestie podejmowane w opracowaniach.

Interesujące są wyjaśnienia w glosariuszu licznych terminów, które rzadko występują i mają określone konotacje m.in. w kontekście głównego tematu wystawy np. Bema, Fibula czy Ampullae (s. 517-518).

W sumie w zbiorze, a więc i podczas wystawy zaprezentowano obiekty pochodzące z Bułgarii, Cypru, Egiptu, Wielkie Brytanii, Francji, RFN, Grecji, Holandii, Włoch, Rosji, Serbii, Hiszpanii, Ukrainy i USA. Gdy chodzi o Egipt, to przede wszystkim zbiory znajdujące się w słynnym klasztorze św. Katarzyny na Synaju. Są to zatem szczególnie reprezentatywne ośrodki, które udostępniły swoje zbiory.

Prezentowany katalog, obok swej doraźnej funkcji wystawowej, jest godny szczególnej uwagi przede wszystkim ze względu na bogate przesłanie teologiczne, tak ukazanych dzieł jak i analitycznych tekstów. To w sumie także znakomity wkład w mariologię w jej obrazie wschodnim, który jakże godny jest uwagi dla chrześcijaństwa zachodniego oraz jego refleksji teologicznej. Zresztą większość dzieł sztuki sakralnej ma swe walory uniwersalne, wymyka się z ograniczeń, a zatem ich przesłanie aktualne jest ponad wszelkimi podziałami.

Zgromadzenie prac z tak wielu centrów, i to niemal całej Europy, jest znakomitą wskazaniem na uniwersalne funkcjonowanie prawdy Theotokos w różnych nurtach chrześcijaństwa, a szczególnie w nurcie bizantyjskim. To w sumie łączący znak prawdy wcielenia Jezusa Chrystusa i niezbywalnej roli Maryi z Nazaretu, Jego Matki. Jest Ona twórczo wpisana w historię zbawienia także i dzisiaj, co również pokazują wpływy prezentowanych w książce historycznych dzieł sztuki.

W Atenach, w ramach słynnej wystawy, zaprezentowano niezwykle bogaty obraz Matki Boga w szerokiej sztuce europejskiej, a bardziej precyzyjnie bizantyjskiej, i to w bardzo wielu jej wyrazach oraz formach. To malarstwo, mozaiki, jubilerstwo, iluminacje, pieczęcie czy malarstwo ścienne. To ostatecznie ważny element ukazania szerokiej gamy rozeznania w sztuce ogólnego, wspólnego wszystkim chrześcijanom tematu Matka Boga, widzianego zwłaszcza w kontekście życia i działalności Jezusa z Nazaretu oraz przede wszystkim Jego dzieła zbawczego.

Obraz, jaki prezentuje ateńska wystawa, jest ważnym wkładem w proces ekumenicznych działań zbliżających chrześcijaństwo w zróżnicowanym bogactwie jego przejawów. Mariologia bizantyjska w sztuce to ważny tego element. Być może nie było to bezpośrednim zamiarem samych organizatorów, ale ostatecznie prezentowana publikacja i jej treści oraz teologiczne przesłanie winny być także widziane i w tym kontekście. Zatem tak pogłębiona prezentacja oraz szeroka refleksja teologiczna oraz z zakresu historii chrześcijaństwa i sztuki winny skłaniać ku bardziej pogłębionej, i w miarę wspólnej refleksji wokół prawdy Theotokos.

Szeroka prezentacja wielu dzieł sztuki, z walorami artystycznymi oraz twórczymi, odsuwa jednocześnie na dalszy plan dyskusje czy różne spory teologiczne. Skłania raczej ku bardziej pogłębionej refleksji wiary, która stara się twórczo rozoznać znaki wiary Nowego Przymierza, a nie tylko koncentrować się na wątpliwościach czy pytaniach. W tym względzie objawienie o Maryi jest bardzo wstrzemięźliwe. Zresztą, z innej strony, cała pobożność maryjna ma ostatecznie zupełnie inne kryteria oraz praktyczne elementy, które oczywiście w niczym nie naruszają zasadniczych wskazań papieskich czy Stolicy Apostolskiej.

Posługa sztuki sakralnej na rzecz ekumenizmu pozostanie zawsze szczególnym zobowiązaniem i zarazem wyzwaniem dla niej samej oraz dla zajmujących się nią. To może bowiem stać się wyjątkową płaszczyzną spotkania, a dalej i teologicznej refleksji, zwłaszcza gdy odwołuje się do dzieł z pierwszego tysiąclecia, szczególnie pierwotnej tradycji, a więc wspólnego chrześcijaństwa. To może być zaczynem poszukiwań jedności i wspólnoty teologicznej także i w innych dziedzinach.

Wydaje się, że zorganizowana w Atenach wystawa jest ważnym znakiem szeroko pojętej refleksji chrześcijańskiej. Koncentracja na Matce Boga zdaje się stwarzać pewne pozytywne szanse spotkania wielu nurtów chrześcijańskich i podjęcia prób dalszej refleksji oraz przede wszystkim badań naukowych. Te zaś pozostają

szczególnym wyzwaniem, wręcz zobowiązaniem, które winny skłaniać ku większemu wzajemnemu zbliżeniu wszystkich uczniów Jezusa z Nazaretu.

bp Andrzej F. Dziuba, Łowicz

Jude IBEGBU, *Ricerca sulle cellule staminali e sulla „clonazione terapeutica”*, Edizioni Cantagalli, Siena 2002, ss. 140.

Problematyka komórek macierzystych jest niezwykle dynamicznym zagadnieniem współczesnej medycyny i bioetyki. W tym nurcie badań pojawia się kwestia klonowania terapeutycznego. Obydwa zagadnienia są ze sobą związane na wielu płaszczyznach, a nawet współzależne. To dotykane wręcz niezwykle nowości ludzkich możliwości technicznych. Jednak z nimi idą zawsze pytania etyczno-moralne, antropologiczne czy prawne, a nawet religijne. Niestety, wielu współczesnych uczonych zupełnie je neguje, czy po prostu nie chce ich zauważyć. Zatem wszystko, co jest możliwe technicznie, zostaje faktycznie w praktyce sprowadzone do pozytywnej możliwości

Wydawnictwo Cantagalli ze Sieny wydało książkę Jude Ib eg bu, poświęconą problematyce komórek macierzystych oraz klonowaniu terapeutycznemu. Prezentowane studium to najprawdopodobniej jego rozprawa doktorska. Autor jest doktorem teologii (Akademia Alfonsjana w Rzymie – 1991) i *utroque iuris* (Papieski Uniwersytet Laterański w Rzymie – 1995). Jego zainteresowania naukowe koncentrują się, obok wspomnianych, także wokół zagadnień prawa międzynarodowego oraz praw człowieka. Wśród licznych publikacji warto wskazać m.in.: *Fundamentals of International Law* (1999), *Rights of the Unborn Child in International Law* (2000). Brał także czynny udział w licznych sympozjach i zjazdach międzynarodowych.

Całość pracy otwierają podziękowania (s. 5) oraz wykaz skrótów (s. 6).

Natomiast od strony treściowej zamieszczono wstęp pióra prof. Maurizio Faggioni (s. 7-8) oraz przedstawienie pióra prof. Francesco D'Agostino (s. 9-12). Obydwaj autorzy są wybitnymi specjalistami światowej sławy w zakresie bioetyki, pierwszy w Akademii Alfonsjańskiej a drugi na Uniwersytecie Rzymskim Tor Vegata.

Bezpośrednie studium J. Ib eg bu, w sensie treściowym otwiera wprowadzenie (s. 13-15). Z kolei całość rozprawy podzielono na trzy wiodące bloki tematyczne.

Rozdział pierwszy nosi tytuł *Perspektywy naukowe* (s. 17-41). Autor definiuje termin „komórki macierzyste” oraz określa ich charakterystykę. Tutaj wskazuje m.in. na zdolność dyferencjacji i autoodnawianie. Wskazano na pochodzenie tych komórek, a tutaj istnieje duże zróżnicowanie wobec lokalnego prawodawstwa.